

ADAMIK BÉLA

ÚJ ARCHAIKUS LATIN FELIRAT SATRICUMBÓL*

Ennek a dolgozatnak a tárgya a latiumi Satricumban nemrég előkerült agyaghordó-töredékek archaikus latin feliratainak értelmezése. Megcáfoljuk G. Colonna, a felirat első és mindeddig egyetlen kiadójának elméletét, miszerint a legjelentősebb, „A” jelű töredék szövege indulatszóból és *accusativus exclamationis*okból álló akklamációt tartalmazna. Ehelyett ezt a feliratot tulajdonosmegjelölő szöveggé értelmezzük, amely valószínűleg két, *pluralis genitivus*ban álló, a tulajdonosokat megjelölő és egy, *singularis nominativus*ban álló, a tulajdont megnevező szóból épül fel.

Kulcsszavak: latin, archaikus latin, feliratok, Satricum, nyelvtörténet, névszóragozás, névtan

Az ókori Latium területén fekvő Satricum városa egyre fontosabb szerepet játszik a latin nyelv korai történetének megrajzolásában. A „*Lapis Satricanus*” néven ismert felirat 1977-es megtalálása fontos újonságokkal szolgált a nyelvtörténészek számára, élénkebbé tette, sőt szinte megújította az archaikus latin nyelv kutatását.¹ A Satricum területén azóta is folytatódó régészeti ásatásoknak köszönhetően 2002-ben újabb, értékelhető hosszúságú (tehát nem egy-két betűből vagy egyetlen szóból álló) nyelvemlék került elő agyaghordó-töredékeken a város akropoliszának területéről.

* A tanulmány alapjául szolgáló előadás „Zu den archaischen lateinischen Inschriftfragmenten auf Bruchstücken eines Tonfasses von Satricum” címmel elhangzott az innsbrucki, 15. nemzetközi latin nyelvészeti konferencián (XV Colloquium Internationale Linguisticae Latinae, Oenipons, Austria; Universitas Leopoldino-Francofurtensis, IV–IX mensis aprilis anni 2009). Itt köszönöm meg Daniela Urbanovát, Cser András, Ittész Máté, Simon Zsolt és Borhy László értékes megjegyzéseit, melyekkel munkámat segítették.

¹ CIL I² 2832a: [---]iei steterai popliosio valesiosio | suodales mamartei (= ...?? stetera Publii Valerii sodales Marti, ?? állították Publius Valerius bajtársai Marsnak), vö. Adamik B.: A latin nyelv története. Budapest 2009, 7. fejezet 2.5. és Zs. Simon: [E. Lucchesi – E. Magni: Vecchie e nuove (in)certezze sul Lapis Satricanus. Pisa 2002]. AAntHung 45 (2005) 479–484.

A latin ábécével² és latin nyelven³ írt felirat régészeti és paleográfiai érvek alapján a Kr. e. 6. századra datálható,⁴ tehát igen korai, az archaikus latin nyelvtörténeti korszakhoz (Kr. e. 7–4. sz.) tartozó nyelvemlékkel van dolgunk. Az „A” és a „B” jelű töredék feltehetőleg ugyanahhoz az agyaghordóhoz tartozott, bár feliratukat, még a kiegészítés előtt valószínűleg nem ugyanaz a kéz karcolta bele az agyagba.⁵

Az „A” jelű töredék busztrufedon írt szövege így olvasható: A. [---]ia mamarc|omplaciom[-?-], ahol az alulpontozott *i* egy olyan töredékes betűt jelöl, amely *i* is lehet.

A „B” jelű töredék balról jobbra tartó, szintén sérült szövege pedig így betűzhető ki: [-?-] louciosx [---], ahol a félkövér *x* egy nem azonosítható, töredékes betűt jelez.⁶

A vélhetően összetartozó feliratok első és mind ez idáig egyetlen értelmezését Giovanni Colonna tette közzé 2003-ban. Colonna az „A” jelű töredéken olvasható szöveget egyfajta akklamációként, üdvözlő felkiáltásként értelmezi, amely egy interjekcióból, azaz indulatszóból és két *accusativus exclamationis*ből, tehát felkiáltást kifejező tárgyesetekből állna: [e]ia Mamarc|om placiom. Ez a mondat a klasszikus latinban szerinte így lenne: *Eia Mamercum placidum!*, azaz „Rajta, nyájas Mamercus!”. A „B” jelű szöveget Colonna egyes számú nominativusnak veszi: *Loucios*, tehát a betűsort a klasszikus latin *Lūcius* előnév előzményeként azonosítja. A praenomen utáni betűmaradványt pedig *C*-ként próbálja értelmezni, ami szerinte egy *nomen gentile*, nemzetségnév

² A feliraton használt ábécé, az O betű alkalmazása miatt egyértelműen nem szabell (tehát nem oszk, nem umber és nem délpicén, vö. pl. az archaikus latin *lucios* praenomen oszk megfelelője: **lúvkis**). A viszonylag kevés betű ugyanakkor nem elegendő a latin és a faliszki közti döntéshez, hiszen ezek akár archaikus latin, akár ófaliszki grafémák is lehetnének (a feliraton nincsen pl. /f/-et jelölő faliszki $\uparrow$, ill. archaikus latin FH vagy F betű, amely a választást megkönnyíthetné). Az archaikus latin betűformák leghasználhatóbb áttekintését lásd *D. Urbanová*: La paleografia delle iscrizioni Latine arcaiche. In: *S. Evangelisti et al.* (edd.): XI. Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina. Atti I. Roma 1999. 477–492, az ófaliszki ábécéhez pedig vö. *G. Bakkum*: The Latin Dialect of the Ager Faliscus. Amsterdam 2009. 380 skk. Az „A” töredék feliratának busztrufedon írásiránya viszont inkább a latin jelleg mellett szól, mert míg a faliszki feliratok között ilyen ductus nem adatolt (vö. *G. Giacomelli*: La lingua Falisca. Firenze 1963. 36 sk. és *G. Bakkum*: i. m. 381), addig az archaikus latin feliratok esetében van rá példa, a Kr. e. 6. századi Forum-felirat (CIL I² 1) esetében.

³ A felirat latin nyelvűsége egyrészt a valószínűsíthető latin írásból, másrészt névtani érvekből fakad, hiszen a feliraton elkülöníthető formák hangalakja és alaktana archaikus latin és ófaliszki nyelvtan szerint is értelmezhetők (*ou* diftongus és *-ios* végződés a *Loucios*-ban, *-om* végződés a *Mamarc|om placiom*-ban). A névtani érvek közül nem perdöntő a *Loucios* alak, mert a (közép-) faliszki névanyagban adatolt (*louci* gen. sg. masc., ill. *locia* sg. nom. fem., vö. *G. Giacomelli*: i. m. 200 és *G. Bakkum*: i. m. 245). *Mamarc|om* viszont egyáltalán nem fordul elő a faliszki névanyagban, a latinban annál inkább, részletesebben lásd lentebb, az e névvel foglalkozó részben. Végül a felirat megtalálási helye, a latiumi Satricum városa is a faliszki nyelvűség ellen szól, még ha nem is akkora súllyal, mint a *Lapis Satricanus* esetében, lévén szó mobilia-, közelebbről (szállítható) agyaghordó-feliratról.

⁴ Kb. Kr. e. 575–525 közé, vö. *G. Colonna – M. Gnade*: Dolio con iscrizioni Latine arcaiche da Satricum. ArchClass 54 (2003) 1–21, kül. 5 sk.

⁵ 2003-ban egy harmadik, „C” jelű töredéket is találtak (vö. *G. Colonna – M. Gnade*: i. m. 1 sk.), de minthogy ez csak egyetlen, ráadásul töredékes és így egyértelműen nem azonosítható betűt tartalmaz, tárgyalásától eltekintünk.

⁶ Vö. *G. Colonna – M. Gnade*: i. m. 17 sk.

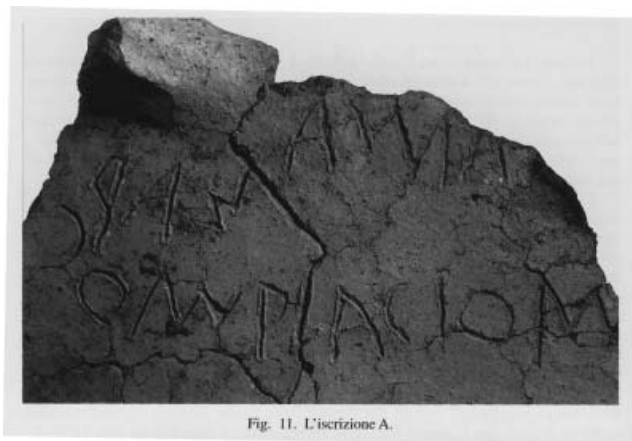

Fig. 11. L'iscrizione A.

1. ábra. Az „A” jelű töredék felirata (G. Colonna – M. Gnade: i. m. fig. 11.)

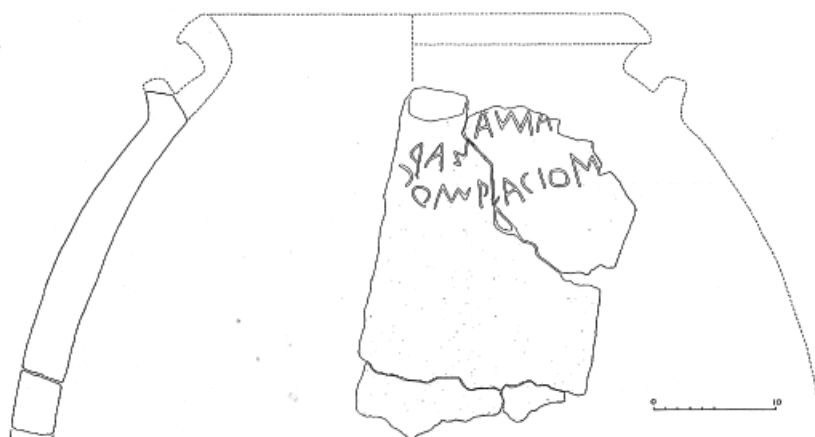
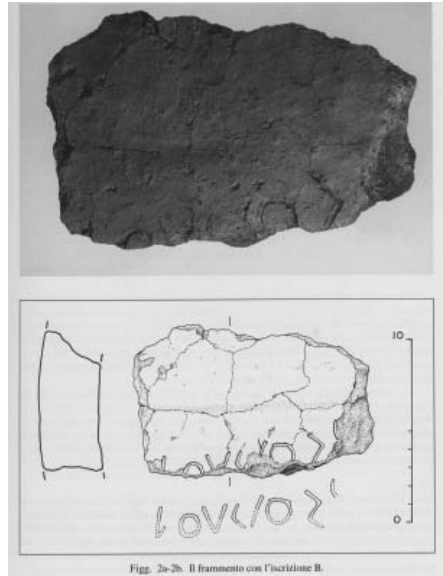

Fig. 5. Disegno ricostruttivo del dolio con l'iscrizione A.

2. ábra. Az agyaghordó rekonstrukciós rajza az „A” töredékkel (G. Colonna–M. Gnade: i. m. fig. 5.)

első betűje lehetett. Colonna szerint ebben a Louciosban az agyaghordót készítő fazekast tisztelhetjük.⁷ A „B” jelű szöveg Colonna-féle olvasatával különösebb gond nincsen, annál inkább az „A” jelű töredéken olvasható szöveg értelmezésével.

⁷ G. Colonna – M. Gnade: i. m. 18.

3. ábra. A „B” jelű töredék és felirata (G. Colonna – M. Gnade: i. m. figg. 2a–2b)

1. *Accusativus helyett genitivus*

Az „A” jelű felirat Colonna-féle értelmezése elsősre nagyon vonzónak tűnhet, hiszen egy olyasfajta akklamáció, hogy „Rajta, nyájás Mamercus!” (*eia Mamarcom placiom!*) egy agyaghordón, amelyben akár bort is tarthattak, egyáltalán nem elképzelhetetlen. Colonna utal is ebben az összefüggésben a korabeli attikai görög vázákon olvasható „A fiú szép!” (Ο ΠΑΙΣ ΚΑΛΟΣ) típusú feliratokra. Szerinte az „A” jelű felirat szövege is ebben a kontextusban értelmezendő, sőt a hellenizáló jelleg (*carattere ellenizzante*) még nyelvileg is tetten érhető szövegünknel, mégpedig a Colonna által rekonstruált *eia* görög eredetű interjekció használatában.⁸

Ám, ha alaposabban, részleteibe menően vizsgáljuk meg Colonna értelmezését, az esetleges lelkesedés hamar elillan. Először is, az archaikus latin feliratokkal foglalkozó kutatóknak rögtön kétségei támadnak, ha valaki egy latin feliraton felkiáltást kifejező *accusativus exclamacionist* akar feltételezni, ráadásul indulatszó kíséretében. Ilyen *accusativusok* ugyanis, akár indulatszóval vagy anélkül, alapvetően egy teljesen más nyelvi

⁸ G. Colonna – M. Gnade: i. m. 19. Colonna értelmezését az *Année Epigraphique* is elfogadta, vö. *AnnEpigr* (2003) 297.

szituációban szoktak a latin nyelvben megjeleni, mégpedig a beszélt nyelvi kommunikációban. Nem véletlen, hogy az ilyen *accusativus exclamationis*ok legtöbb latin példája Plautus és Terentius vígjátékaiban regisztrálható (*heu me miserum / me miserum!* típus, „(Jaj), én szerencsétlen!”; tkp. „Nézzetek engem, a szerencsétlent!”).⁹

További kétségeket ébreszt az a körülmény, hogy a Colonna által feltételezett és kiegészített [e]ia = (h)eia interjekció¹⁰ sosem fordul elő latin feliratokon, csak kéziratot hagyományozású, irodalmi szövegekben. Vagy színpadi szerzőknél, Plautusnál és Terentiusnál találkozunk vele (*eia vero!* típus „Rajta hát!”), vagy nem színpadi szerzők olyan szövegrészeiben, ahol élőnyelvi kommunikációs helyzetet ábrázolnak vagy idéznek meg („»Rajta hát!« így szolt” típus: pl. *'heia, age...' ... sic fatus*, Verg. Aen. 4, 569 skk., *'heia vero' inquit...* Cic. De rep. 3, 8, 85). Az *eia* feltételezését feliratunkon még valószínűtlenebb teszi, hogy ez az interjekció sosem fordul elő felkiáltást kifejező tárgyeset, tehát *accusativus exclamationis* mellett,¹¹ továbbá személynevek mellett csak megszólítás esetén jelenik meg, s ilyenkor a név természetesen *vocativusban* áll, pl. Plautusnál: *'Heia, Megadore...' és 'eia, Lyde...'*, ahol az *eia* leginkább „ejnyé”-vel fordítható.¹² Így kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy Colonna „Rajta, nyájas Mamercus!” értelmezése (*eia Mamarcum placiom!* = *Eia Mamercum placidum*) a latinban agrammatikusnak, tehát lehetetlennek nyilvánítható.

Egyébként már eleve nehéz azt az álláspontot védelmezni, hogy a *Mamarcum* név itt *accusativusban* állna, mert *accusativusok* az archaikus latin szövegekben többnyire csak a mondat tárgyának jelölésére szoktak előfordulni (*med feced* típus: „engem készítet” CIL I² 4, az ún. Duenos-feliraton). Mi lenne itt a kiegészítendő igei kontextus a tárgyi *accusativusban* álló *Mamarcum* mellett? Többek között e kérdés megválaszolhatatlan volta vezethetett az eleve ige nélküli, elliptikus *accusativus exclamationis* feltételezéséhez Colonna részéről.

A tárgyi funkció jelölésén kívül a másik ok arra, hogy egy névszó *accusativusban* álljon, nem más, mint egy tárgyesettel álló prepozíció feltételezése szövegünkben a *Mamarcum* előtt. Minthogy e név előtt bizonyára egy *-a*-ra végződő szó állt ([--]ia), csak *-a* végű *accusativussal* álló prepozíciók jöhetnének szóba, mint pl. *extrā* „kívül”, *iuxtā* „mellett” stb. De ez az út sem járható, mert az archaikus latin korszakban az *-ā*

⁹ Vö. J. B. Hofmann – A. Szantyr: Lateinische Syntax und Stilistik. München 1972². 48.

¹⁰ Valószínűleg a gör. εἶα átvétele, vö. A. Ernout – A. Meillet: Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots. Paris 1967⁴. 193, s. v. eia (heia).

¹¹ Még Ennius egyik töredékes sorában sem (*'heia, machaeras'* Annales 597., Vergilius Aeneis 9, 37. *hostis adest, heia!* részt kommentálva idézi Servius Grammaticus), ahol az idézési technika (ti. Servius a *heia* harci, katonai összefüggésben való használata – *'heia' militum sit properantium clamor* – kapcsán hozza az enniusi példát) okozhatta az imperativusban álló igealak kiesését (vö. J. B. Hofmann: Lateinische Umgangssprache. Heidelberg 1926. 25). Olyasfajta imperativus tűnhetett el Ennius szövegéből, mint Plautusnál az *ecfer*, vö. Mil. 459: *Ecfer mihi machaeram huc intus* („Hozz ki kardot bentről nekem”; Devecseri G. ford.).

¹² *Heia, Megadore, haud decorum facinus tuis factis facis* (Plaut., Aul. 220. „Megadorus, ezt magadhoz méltatlanul míveled”; Devecseri G. ford.) és *'eia, Lyde, leniter qui saeuunt sapiunt magis'* (Plaut. Bacch. 408. „Ejnye, Lydus, bölcsőbb, aki nem bösz, bárha bosszus is”; Devecseri G. ford.).

végű prepozíciók még egységesen *-ād* végűek voltak, a *-d* eltűnése ilyen helyzetben csak a Kr. e. 3. sz. közepe táján következett be.¹³ A feliratunkon ebben az esetben tehát **[extr?]ad Mamarcom* betűsornak kellene állnia.¹⁴ Az accusativusi értelmezés ellen szólhatna esetleg még az a körülmény is, hogy személynevek az archaikus latin szövegekben vagy nominativusban (*Manios* CIL I² 3, *Duenos* CIL I² 4), vagy dativusban (*Numasioi* CIL I² 3, *Duenoi* CIL I² 4), vagy genitivusban (*Popliosio Valesiosio* CIL I² 2832a) fordulnak elő, accusativusban sosem. Ezt a hiányt persze lehet a hagyományozás öntörvényűségével, azaz a véletlennel is magyarázni.

Mindebből az következik, hogy a *Mamarcom* és a vele feltehetően egyeztetett *placiom* szó feltehetőleg nem accusativusban áll, hanem valamilyen más esetben. Colonna figyelmét láthatólag teljesen elkerülte az a körülmény, hogy a latin 2. vagy *-o-* tövű deklinációban az archaikus latin korszakban az accusativuson kívül a többes számú genitivus is *-om*-ra végződött (klassz. lat., ólat. *-um*, < arch. lat. *-om* < ősitál. *-om* < ie. **-ōm*).¹⁵ Hogy milyen általános volt még a Kr. e. 4–3. század fordulóján is ez a régi *-om* többes birtokos esetrag, az egyértelműen látszik állandó jellegű használatából a római állam korabeli megnevezésében. A rómaiak ugyanis államukat ekkoriban a pénzeiken görög mintára nevezték meg: *Romano(m)*,¹⁶ azaz a 'Rómaiaké' ti. a 'Rómaiak állama' (a ΡΩΜΑΙΩΝ tükörfordításaként).¹⁷ Az ólatin korszakban és a klasszikus kori latinban általános érvénnyel funkcionáló *-orum pluralis genitivus* rag csak a Kr. e. 3. sz. 2. felétől adatolt,¹⁸ és valószínűleg csak a Kr. e. 4. század végén jött létre, viszont hamar kiszorította a 3. század folyamán az ősi *-om* genitivus ragot. Ebből következően a Kr. e. 6. században az *-om* volt az egyedüli *pluralis genitivus* rag a korabeli latin nyelvben.

Az „A” jelű szöveg *-om* végű névszói alakjai tehát nem csak accusativusi, hanem genitivusi formák is lehetnek, sőt az accusativusi értelmezés problematikusága miatt inkább genitivusokként azonosíthatók. Persze felmerül a kérdés, hogy a nyilvánvalóan szükségszerűen rekonstruálható *-om* többes birtokos eset kimutatható-e archaikus feliratokon? A válaszuk röviden az, hogy igen.

¹³ Adamik B.: i. m. 8. fejezet, 3. 11. 1.

¹⁴ A *-d* végződés archaizáló példáit nyújtják a *Senatusconsultum de Bacchanalibus* (CIL I² 581, Kr. e. 186) *extrad*, *suprad* alakjai, vö. Adamik B.: i. m. 8. fejezet, 3. 11. 1.

¹⁵ Adamik B.: i. m. 7. fejezet, 4. 1. 4.

¹⁶ Ennius *Romanum* helyett már csak a *Romanorum* genitivust használja, Ann. 10, 326. sk. (Gellius 18, 9, 3): *Insece Musa manu Romanorum induperator, quod quisque in bello gessit cum rege Philippo* („Énekeld meg Múzsza, hogy mit hajtott végre minden egyes római hadvezér saját kezével a Philippus elleni háborúban”).

¹⁷ M. Leumann: Lateinische Laut- und Formenlehre. München 1977. 224: *Romano* (Kr. e. 335–312), *Romanom* (Kr. e. 312–286), CIL I², Appendix nummorum p. 741 skk. A tükörfordítás alapjául szolgáló ΡΩΜΑΙΩΝ felirat először Kr. e. 326-ban jelent meg a római köztársaság megbízásából Nápolyban veretett rézérméken, vö. K. Christ: Antike Numismatik. Einführung und Bibliographie. Darmstadt 1967. 53 skk. (így a fentebbi *Romano* felirat 335–312-es datálása 326–312-re szűkíthető).

¹⁸ Első feliratos előfordulása Scipio Barbatus fiának sírelogiumán (CIL I² 8–9, kb. Kr. e. 230) olvasható: *duonoro* (= *bonorum*), a legkorábbi irodalmi előfordulások pedig Livius Andronicus Odusiájából származnak: *nodorum* (frg. 20) és *eorum* (frg. 34).

A 6. század 2. fele és az 5. század 1. fele közötti időszakra datálható ún. Garigliano-csészén a következő felirat olvasható (B. Vine értelmezésében): *esom kom meois sokiois trifos* (vagy *tribos*) *audeom duo[m] nei pari med* (= *sum cum meis sociis tribus Audiorum duorum; ne pare me*, azaz 'három társammal együtt a két Audiúsé vagyok; ne szerezz meg engem'.¹⁹

Bár a felirat értelmezése még bizonyos pontokon vitatott, az <AVDEOMDVO> betűsor Vine-féle *pluralis genitivusi* értelmezése, tehát *Audeom duo[m]* (> *Audiorum duorum*) manapság standard olvasatnak számít.²⁰ A satricumi agyaghordó-felirat *-om* végű alakjai az *-o-* tövű deklináció *pluralis genitivus* ragjának második példjaként ehhez az előforduláshoz csatlakozhatnak.

Mielőtt a *Mamarcom* alak többes genitivusi azonosításának kontextuális következményeit taglalnánk, először foglalkozzunk röviden a *Mamarcom* névvel és a rejtélyes <PLACIOM> betűsorrall.

2. *Mamarcom*

A *Mamarcos* név a feliratunkon talán a legértékesebb archaikus latin nyelvi leletnek tekinthető, hiszen a latin írásbeliségben később többször adatolt *Māmercus*²¹ név legkorábbi, még a magánhangzógyöngülés előtti formáját mutatja.²² E 4. századi hangváltozásnak köszönhetően jött létre az archaikus latin *Māmarcom* alakból *Māmercum*, amely azután az ilyen típusú többes birtokos alakokat érintő analogikus morfológiai változásnak köszönhetően *Māmercōrum* lett.²³ Megjegyezzük, hogy több mint fél évszázada Franz Altheim latin nyelvtörténetében már **Māmarcos* alakot rekonstruált a *Māmercus* név, és **Māmars* formát a *Māmers* (= *Mars*) istennév előzményeként.²⁴ Altheim volt az első, aki felvetette annak a lehetőségét, hogy a *Māmercus* nem oszk eredetű praenomen, és a *Māmers* sem a latin *Mars* név oszk megfelelője, ahogy azt korábban gondolták, a Festus-lexikonban olvasható mondatra hivatkozva: Festus p. 116: *Mamercus praenomen Oscum est ab eo, quod hi Martem Mamertem appellant* („a Mamercus

¹⁹ B. Vine: Remarks on the Archaic Latin „Garigliano Bowl” Inscription. ZPE (1998) 121, 257–262.

²⁰ M. Hartmann: Die frühlateinischen Inschriften und ihre Datierung. Eine linguistisch-archäologisch-paläographische Untersuchung. Bremen 2005. 147 skk., küll. 152.

²¹ Az *ā* hosszúságát metrikus helyek igazolják: Ovidius, Ibis 548, Martialis 2, 88, 1 és 5, 28, 1, Iuvenalis 8, 192.

²² Ugyanilyen fontos a „B” szövegen a *Loucius* mint a későbbi *Lūcius* előzménye. A magánhangzógyöngüléshez vö. Adamik B.: i. m. 7. fejezet, 6. 2.

²³ Iuvenalis 8, 192 éppen a *Māmercōrum* alakot hozza.

²⁴ F. Altheim: Geschichte der Lateinischen Sprache. Frankfurt am Main 1951. 230 skk. F. Altheim: i. m. 230 szerint a **Māmarcos* praenomen (< **Māmart-cos*) a **Māmart-* tőből (*Māmars*) úgy lett megképezve, ahogy a *Mārcus* praenomen (< **Mārt-cos*) a *Mārt-* tőből (*Mārs*); vö. ugyanígy J. Untermann: Wörterbuch des Oskisch-Umbrischen. Heidelberg 2000. 446.

oszk praenomen onnan, hogy ők Marsot is Mamersnek hívják”).²⁵ Ahogy a *Māmars, *Māmart- rekonstrukciók jogosultságát az 1977-ben megtalált *Lapis Satricanus* feliratának (CIL I² 2832a) *Mamartei* dativusi alakja igazolta (egy későbbi *Māmerti = *Mārti* előzményeként), úgy a hipotetikus *Māmarcos névalak jogosultságát a 2003-ban, szintén Satricumban megtalált agyaghordó-felirat *Mamarcom* alakja támasztotta alá.²⁶ Ritkán fordul elő, hogy egy addig csak asteriskussal, csillagocskával * jelölt rekonstrukció előkerül egy új nyelvemléken, ráadásul abban a formában, ahogy rekonstruálták.²⁷

A *Māmarcos* név előfordulása egy Kr. e. 6. századi latin feliraton egyáltalán nem tartható meglepőnek, hiszen a *Māmercus* nevet a római történeti tradíció igen régiként tartotta számon. Állítólag Róma második királyának, Numa Pompiliusnak egyik fia viselte először ezt a nevet (Plut. Numa 8, 18 és 21, 2–3), és őt tartotta az előkelő Aemilius nemzetség az ősatyjának. Annyi bizonyos, hogy praenomenként és cognomenként Rómában csak az Aemiliusok patricius nemzetségében fordult elő, első alkalommal a Kr. e. 484-as (és 478, 473) év consuljának amúgy ismeretlen apjának nevében, akit „Mamercus fia Lucius Aemilius” néven említ Dionysius Halicarnasseus (8, 83, 1: Λεύκιος Αἰμίλιος Μαρμέρκου υἱός).²⁸ Amennyiben latinra ültetjük ezt a (latin forrásokban fent nem maradt) névmegadást, a következőt kapjuk: klasszikus lat. **Lucius Aemilius Mamerci filius* < arch. lat. **Loucios Aimilios Mamarcosio / Mamarci filios*.²⁹ E consul édesapja nyilván még a Kr. e. 6. században született. Bár a források szerint a *Māmercus* praenomen és egyben cognomen Rómában csak korlátozottan használták, Itália más nyelveiben, így az oszkban,³⁰ az etruszkban³¹ és a

²⁵ Vö. még Festus p. 150: *Mamers ... qui lingua Oscanum Mars significatur*. Oszk példákhoz vö. *H. Rix: Sabellische Texte: die Texte des Oskischen, Umbrischen und Süd-pikenischen*. Heidelberg 2002. Mamertei, Lu 36, Kr. e. 4. század vége, Hi 5 mam(e)rt(ei).

²⁶ Egyben egyre valószínűbbé teszi a Kr. e. 7–6. századi Tita Vendia-feliraton olvasható töredékes *Mamar[cos]*-ra. E felirathoz vö. lent a 49. jegyzetben foglaltakat.

²⁷ Vö. legutóbb pl. *D. H. Steinbauer: Neues Handbuch des Etruskischen*. St. Katharinen 1999. 440. (*Mamarcos).

²⁸ A *Māmercus* praenomenhez vö. *O. Salomies: Die römischen Vornamen. Studien zur römischen Namengebung*. Helsinki 1987. 34 sk., és *G. Radke Māmercus* szócikkét In: *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike* 3. München 1979. 937.

²⁹ Annak nincsen jelentősége, hogy a régi Róma történetét tárgyaló, Kr. e. 7-ben megjelentetett munkájában Dionysius a Μαρμερκ- alakot használja, és nem a régebbi Μαρμαρκ- formát, mert a felhasznált latin nyelvű forrásaiban is csak a modernizált *Mamerc-* tőalakkal találkozhatott (ugyanaz vonatkozik a plutarchosi Μόμμερκος névalakra is).

³⁰ Szabell példák (*H. Rix*: i. m. alapján) etruszk ábécés preszamnisz (vagy etruszk): *mamerces* (Ps 11, Kr. e. 5. sz. 2. fele), oszk: [M]μαμερεκσ ... Μαμερεκησ (Me 4, Kr. e. 3. sz.), Μαμε[ρ]εχ (Lu 45, datálás nélkül), Μαμερεκιεσ (Lu 18, Kr. e. 4. sz. 2. fele).

³¹ Etruszk példák *D. H. Steinbauer*: i. m. 440 alapján: etr. *Mamarce*, *Mamerce*, *Mamurke* < ital. *Mamarcos. Az etruszk előfordulások legrészletesebb tárgyalását *E. Lucchesi – E. Magni: Vecchie e nuove* (in)certezze sul *Lapis Satricanus*. Pisa 2002. 64 skk. nyújtja. Az etruszk előfordulások időbeli és térbeli megoszlását bemutató táblázatukból (70. o.) kiderül, hogy a Kr. e. 7. és 5. sz. közti időszakban a többséget képező *mamarc-* formák mellett *mamurc-* és *mamerce-* változatok is léteztek az etruszkban. Nem kell és nem is szabad tehát minden *mamerc-* formát a magánhangzóöngülésen átesett latin alakokból származtatnunk: a korai etruszk nem szóeleji magánhangzóingadozás is felelős lehet az etruszk és más itáliai nyelvek *mamerc-* formáinak létrejöttéért (ezek, ha bekerültek a latinba, a később magánhangzóöngülésen átment eredeti *mamarc-* ala-

dél-itáliai görögben³² való gyakoribb előfordulásából a Kr. e. 6–4. században arra következtethetünk, hogy a nevet Latiumban sokkal szélesebb körben viselték, mint ahogy azt a római történeti tradíció alapján gondolnánk.³³ E név feliratunkon nagy valószínűséggel egyszerű nomenként vagy cognomenként szerepel, mert az egyéni előnév, a praenomen és a többes számú alak kizárják egymást.

3. *Placiom*

Most rátérhetünk a rejtélyes ⟨PLACIOM⟩ betűsorra, amely a *Mamarcom* nevet követi. Giovanni Colonna szerint ez egy archaikus latin *placios melléknév accusativusa lenne, amit azután később a *placidus* ('csendes, nyugodt, kedves, kegyes' stb.) alakváltozat szorított volna ki.³⁴ A *placios melléknév feltételezésével jutott el végül Colonna a 'Rajta, nyájas, kedves Mamercus!' (*eia Mamarcom placiom!*) értelmezéshez („clemente, benigno”). Colonna szerint ez a *placios deverbális melléknév lenne, amelyik a *placeo*, *placēre* 'tetszik' ige tövéből képződött *-ius* (*-io-*) primér szuffixummal, úgy ahogy az *eximius* ('kivételes, kitűnő') melléknév az *eximo*, *eximere* ('kivesz, elvesz') igéből, vagy a *pluvius* ('esős') melléknév a *pluit*, *pluere* ('esik', ti. az eső) igéből stb. E magyarázat azonban megbukik azon, hogy deverbális mellékneveket *-ius* (*-io-*) primér szuffixummal csak a latin 3. (-C-/-u-/-i- tövű) coniugatio igéiből lehet képezni, ahogy egyébként a Colonna által Leumanntól idézett példák mutatják.³⁵ A latin 2. (-ē- tövű) coniugatio igéiből deverbális melléknevet *-idus* képzővel lehet megalkotni, ahogy ezt a következő példák mutatják: *calidus* 'meleg, forró' a *caleo*, *calēre* 'meleg, forró' igéből, *tepidus* 'meleg, langyos' a *tepeo*, *tepēre* 'meleg, langyos' igéből, *pallidus* 'sápadt' a *palleo*, *pallēre*

---

kokkal estek egybe). A Kr. e. 7–5. század között adatolt etruszk névváltozatok területi megoszlása (*E. Lucchesi – E. Magni*: i. m. 68) ugyanakkor figyelemre méltó: a *memerc-* / *mamurc-* formák csak az előfordulási terület északi és déli peremén adatoltak (a Kr. e. 7. sz.-ból Clusiumban és Vulciban, ill. Kr. e. 6–5. sz.-ból Capuában és Nolában), míg a *mamarc-* formák a Rómához, ill. Latiumhoz közeli területeken (Caereban, Veiiben, Volsiniiban, Tarquiniában stb. a Kr. e. 7–5. sz.-ból). Ez a megoszlás is érthetővé teszi, hogy az archaikus latin nyelvemlékeken végül is a *mamarc-* változat került elő és nem a *mamerc-*. Az etruszk *mamerc-* változat e területi megoszlásból leolvashatóan feltehetőleg sosem jutott be az etruszkból az archaikus latin nyelvbe.

³² Vö. S. Buchner: Mamarkos nell'onomastica Greco-Italica e i nommi 'Italici' del padre di Pitagora. AION(archeol) 4 (1997) 161–172 és F. Basile: Mamarkos a Pontecagnano. AION(archeol) 11–12 (2004–2005) 259–262. A dél-itáliai, Kr. e. 5–4. sz.-i görög feliratokon adatolt Μαμαρκος (sg. nom.), Μαμαρκου (sg. gen.) stb. névalakokat mind Basile: i. m. 165, mind Buchner: i. m. 261 sk. az oszk Mamereks névből vezeti le, tévesen, hiszen a satricumi latin *Mamarcom* mutatja, hogy az archaikus latinból került be a név a görögbe, s nem az oszkból (és nem is az etruszkból).

³³ *E. Lucchesi – E. Magni*: i. m. 69, 72 (többek között az etruszk névváltozatok fentebb bemutatott területi megoszlásából kiindulva) arra következtettek, hogy a rekonstruált *Māmarcos-nak, és így a név alapjául szolgáló *Māmars istennévnek is, léteznie kellett a faliszki nyelvben (ezért is akarták a *Lapis Satricanust* faliszki nyelvemlékként értelmezni). Elméletüket romba dönti, hogy a *Mamarcom* alak a latiumi Satricumból került elő, ahogy a *Mamars* istennév is, és nem faliszki területről.

³⁴ G. Colonna – M. Gnade: i. m. 17 sk.

³⁵ Vö. M. Leumann: i. m. 290.

'sápad(oz)' igéből és *placidus* 'csendes, kedves stb.' a *placeo, placēre* 'tetszik' igéből.³⁶ Következésképpen morfológiai okokból nem lehet egy archaikus latin **placios* deverbális melléknevet rekonstruálni, és mai tudásunk szerint ez a **placios* alak egyetlen ismert latin szóhoz sem kapcsolható. Teljesen hipotetikusán esetleg mégis meg lehet kockáztatni azt a lehetőséget, hogy mivel az arch. lat. *placios* [plakios] mellett [plagios] hangalakot is visszaadhat, egy **plagios* melléknevet tételezzünk fel. Ezt ugyanis már kapcsolhatnánk a *plangere* 'ütni, siratni' igéhez, amelynek főnévi derivátuma van a latinban, mégpedig a *plāga* 'ütés, csapás' szó. Sőt a 3. coniugatiós *plangere* ige **plāg-* tövéből³⁷ *-io-* primér szuffixummal teljesen szabályosan lehetne egy **plāgios* melléknevet megképezni, csak azt nem tudjuk, hogy mi lenne a jelentése ('ütős, ütésre hajlamos, harcias'?).

Kényszermegoldásként a ⟨PLACIOM⟩ betűsort persze személynévnek is vehetnénk, de sajnálatos módon a latin névanyagban egyetlen biztos kapcsolódási pont sem található hozzá. A legközelebbi lehetőség egy PLA(...) előnév-rövidítés lenne, amelyet két ólatin korú feliratról is ismerünk: *C. Magolnio(s) Pla. f.* (CIL 1² 189) és *Pl. Specios* (CIL 1² 34). Ezt a rövidített praenomen Salomies az oszk *Plasis* névre hivatkozással *Plasius*-ra egészítette ki.³⁸ A mi feliratunkon azonban egyértelműen ⟨PLACIOM⟩ olvasható és nem ⟨PLASIOM⟩, így ha kapcsolatot akarnánk teremteni a PLA() előnév-rövidítés és feliratunk ⟨PLACIOM⟩ alakja között, akkor a PLA() rövidítés feloldásaként nem *Plasios*-t, hanem *Placios*-t, vagy *Plagios*-t javasolnánk (az archaikus latin ábécében C jelölte a /k/ és a /g/ fonémát is). Igaz, hogy ez a megoldás a *circulus vitiosus* klasszikus eseteként értékelhető (hiszen egy azonosítatlan PLACIOM segítségével akarjuk az ismeretlen névből rövidített PLA alakot feloldani és *vice versa*) jelenleg azonban nem tudunk jobbat kínálni a ⟨PLACIOM⟩ betűsor magyarázatára.³⁹ Ahogy a *Mamarcom*, a *Placiom* is cognomen vagy egyszerű nomen lehet, ha tényleg névről van itt szó.

³⁶ Vö. *M. Leumann*: i. m. 329. Néhány *-i-* tövű 3. coniugatiós igéből is lehet *-idus* képzővel ilyen melléknevet képezni, de közülük csak a Plautustól adatolt *cupidus* a *cupio*-ból régi képzés (a csak Lucretiustól kezdve adatolt *rabidus* a *rabio*-ból és az Apuleiustól kezdve adatolt *sapidus* a *sapio*-ból egyértelműen analógikus új képzések). A *cupidus* létrejöttét elősegíthette, hogy a *cupere* igrnek egy ólatin **kup-ē-* töve is volt, vö. *M. de Vaan*: *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden – Boston 2008, 155, így könnyen kapcsolódhatott az *-idus* képzősökhöz (**kupidos* : **kup-ē-* ad an. **plakidos* : **plak-ē-*).

³⁷ *M. de Vaan*: i. m. 469. Míg *A. Ernout* – *A. Meillet*: i. m. 511 még egyenrangú lehetőségként mutatta be a *plāga* görög kölcsönszóként való értelmezését (πληγή, dóρ πλαγά) és a *plangere*-ből való latin származtatást, addig *de Vaan*: i. h. már csak az utóbbi, belső nyelvi képzés lehetőségét említi.

³⁸ *Salomies*: i. m. 86, *Rix*: i. m. Cp 36: *Plasis* (lat. **plasio* : oszk. *plasis* mint lat. *loucios* : osk. *lúvkis*). *Plasius* név (nomen gentileként) egyszer fordul elő, egy aquileiai latin feliraton (sg. gen. *Plasi*), vö. *H. Solin* – *O. Salomies*: *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*. Hildesheim 1994². 487.

³⁹ Elképzelhető lenne egy *Planciom* helyetti *Placiom* is, tekintettel arra, hogy az *n* zárhang előtti eltűnése ólatin feliratokon sporadikusan előfordul, vö. *R. Wachter*: *Altlateinische Inschriften. Sprachliche und epigraphische Untersuchungen zu den Dokumenten bis 150 v. Chr.* Bern 1987. 155 és 118, pl. *acila* = *ancilla* (CIL 559), de *Ancilius* (CIL 69), aminek kapcsán *R. Wachter*: i. m. 191 megjegyzi, hogy nevek esetében a nazális sosem hiányzik. Korai archaikus latin feliratokon a zárhang előtti *n* hiánya nem mutatható ki, ami egy *Planciom* feltételezését valószínűtlenné teszi. Elméleti lehetőségként **Placcios* / **Plaggios* névalak is felmerülhet (Simon Zs. észrevétele), de ilyen alakok egyáltalán nem fordulnak elő a latin névanyagban.

4. Új értelmezési kísérlet

Most térjünk vissza feliratunk kontextusának rekonstrukciójához, illetve a felirat és a felirathordozó tárgy közti lehetséges kapcsolat megvilágításához. A *Mamarcom* alak *genitivus pluraliskénti* értelmezésével út nyílt ahhoz, hogy töredékes feliratunkat tulajdonos-megjelölő szöveggé azonosítsuk. Az ókori Itália különböző nyelveiben igen gyakori szövegtípus a tulajdonosmegjelölő felirat a mobilián, tehát az ingóságokon, úgy mint edények, vázák, fazekak, lámpák stb. Ilyenkor a tárgy tulajdonosát gyakran *genitivusban* adják meg a feliraton (és olykor a tárgy készítőjét is megnevezik, *nominativusban*), ráadásul sokszor az ún. „beszélő feliratok” megszemélyesítő stílusában:⁴⁰ „(én) X-é (vagyok) / + Y készített (engem)”. Ez a típusú fogalmazásmód az archaikus és ólatin tulajdonosmegjelölő feliratokon is előfordul, mégpedig a következő változatokban.

1. *sum* + *genitivus* a Kr. e. 6. századtól kezdve, mint pl. *esom... Audeom duo[m]*, „a két Audiusé vagyok” a Garigliano-csészén, vagy *sum Valeri* „Valeriusé vagyok” (CIL 1² 503, Lámpa, Kr. e. 3. sz. – 2. sz. vége).⁴¹

2. *ego* + *genitivus* a Kr. e. 7–6. századtól kezdve, mint pl. *eco urna Tita(s) Vendias*, „én Tita Vendia korszója (ti. vagyok)” a Tita Vendia-feliraton, vagy *eco Tulie* „én Tulliaé (ti. vagyok)” egy edényfeliraton (StEtr 35, 538, Kr. e. 3–2. sz., Ager Capenas).⁴²

3. tulajdon (nom.) + tulajdonos (gen.) típus. Ebben az esetben is *genitivussal* történik a tulajdonos megjelölése, amihez csatlakozik a tulajdon megjelölése *nominativusban*. Ennél a típusnál a ’beszélő’ jelleg (’én vagyok’) feltételezése vagy kiegészítése nem indokolt.⁴³ Ilyen szövegek az ún. *pocula deorum* feliratok (’istenek kelyhei, serlegei’), amelyek Kr. e. 3. század elejére datálható edényeken olvashatók, mint pl. *Aisclapi pocolom* ’Aesculapius kelyhe’ vagy *Volcani pocolom* ’Vulcanus kelyhe’.⁴⁴ Profán példaként pedig idézhetünk egy Kr. e. 3. századi edényfeliratot: *Statia(s) catino(s)*, ’Statia tégelye’.⁴⁵

⁴⁰ Az ún. beszélő feliratokhoz vö. *L. Agostiniani*: Le „iscrizioni parlanti” dell’Italia antica. Firenze 1982.

⁴¹ Vö. *M. Hartmann*: i. m. 181. Egy további feltételezett eset: *morai eso(m)* „Morráé vagyok” (StEtr 60, 1994, 298–301, *M. Hartmann*: i. h.), a felirat töredékessége miatt azonban az értelmezése nem egyértelmű. Figyelmen kívül hagyjuk *M. Hartmann*: i. h. pusztá *genitivusos* altípusát, mivel egyetlen példája (*Manias* ’Maniáé’, CIL 1² 2917b, korszótöredék a 6–5. sz.-ból) akár *sum*-ot is tartalmazhatott.

⁴² *M. Hartmann*: i. h. szerint ezek faliszki nyelvemlékek, és így ez a típus csak a faliszkra jellemző (*eko lartos* „én Larsszé”, *eko kaisiosio* „én Kaisiosé”, ti. vagyok, vö. *M. Hartmann*: i. m. 171 sk.), érvelése azonban nem meggyőző, a Tita Vendia-felirat nagy valószínűséggel latin nyelvű, vö. lentebb a 49. jegyzetet. A *Tulie*-felirat is latinnak tűnik, mégha egyes betűi akár faliszki grafémákként is értelmezhetők lennének (ahogy *M. Hartmann*: i. m. 174 gondolja); faliszki ábécével írt ólatin nyelvemlékeket is ismerünk, vö. *Adamik B.*: i. m. 6. fejezet 8.

⁴³ A „beszélő feliratokra” koncentráva *Hartmann* ezt a típust figyelmen kívül hagyta.

⁴⁴ CIL 1² 440, 453, vö. *R. Wachter*: i. m. 465 skk. további példákkal.

⁴⁵ CIL 1² 480, vö. *M. Hartmann*: i. m. 172., aki szerint a *Statia* itt *nominativus* lenne, ellene vö. *R. Wachter*: i. m. 347., aki meggyőzőbben érvel a *genitivusi* értelmezés mellett.

Következésképpen, tekintettel e három formulatípusra, másrészt a felirathordozó tárgy jellegére, harmadrészt a *Mamarcom* előtt egyértelműen azonosítható ⟨A⟩ betűre, és az ez előtti töredékes betűre, amely akár egy ⟨I⟩ akár egy (balra tartó írásirányú) archaikus ⟨P⟩ vagy ⟨N⟩ maradványa is lehet,⁴⁶ a következő értelmezést és kiegészítést javasolom feliratunk számára:

[*esom cu*]pa / [*esom ur*]na vagy [*eco cu*]pa / [*eco ur*]na vagy csak [*cu*]pa / [*ur*]na *Mamarcom* *plagiom vagy *Placiom[que]*, azaz „[én / vagyok] a *harcos (?) Mamercusok / a Mamercusok és a Placiusok hordója / edénye”⁴⁷

Ha ehhez hozzávesszük a „B” jelű felirat szövegét is (Colonna 18: [-?]-] *Loucios C*[- -]) az egyes számú nomintivusi praenomennel és az utána következő betűmaradvánnyal (*Loucios C...*), és megkíséreljük az „A” szöveghez igazítani, azzal összefüggésben értelmezni, akkor a következő olvasatot és kiegészítést javasolnám:

[*med*] *Loucios C*[. f. / ... *feced*], vagy *Loucios C*[.f. / ... *med feced*], vagy ugyanaz [*med*] nélkül, ha az „A” szövegen csak [*cu*]pa vagy [*ur*]na állt *eco* / *esom* nélkül, tehát: *Loucios C*[.f. / ... *feced*], azaz „Lucius C[fia / ... készített (engem)]”⁴⁸

E kiegészítések hátterül és alapjául az archaikus latin és ólatin mobilia-feliratok ilyen jellegű szövegei szolgáltak, különösen a következő két feliraté. Az egyik a Tita Vendia-felirat a Kr. e. 7–6. századból: *eco urna Tita(s) Vendias | mamar[cos – m]ed fhe[ked]* azaz „én Tita Vendia korszója (vagyok). Mamarcos ... készített engem”⁴⁹ A másik egy 4. századi bronzmarkolat felirata: *med Loucilios feced* azaz „engem Loucilios készített” (CIL 1² 2437, Corchiano).⁵⁰ A Satricumban talált agyaghordó feliratainak fentebb bemutatott szövegkiegészítései természetesen hipotetikusak, újabb ide tartozó töredékek előkerülése azokat igazolhatja, módosíthatja vagy akár cáfolhatja is. Ez azonban egyáltalán nem érinti szövegértelmezésünk alapvető mondanivalóját és eredményeit, tehát azt, hogy szó sem lehet a Colonnától vizionált szümpoziasztikus akklamációról, annál inkább prózai, tulajdonosmegjelölő szövegről, a birtokolt tárgy készítőjének megnevezése kíséretében. S még ha a szümpozionok világából kénytelenek voltunk az agyaghordó ismeretlen funkciójától függően a száraz avagy nedves valóság-

⁴⁶ Az archaikus latin betűformák legjobb áttekintését vö. *D. Urbanová*: i. m. kül. 491 sk. táblázata.

⁴⁷ Az *urna* szó bármiféle kerek edény jelölője lehet, vö. *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike* 5. München 1979, 1069. s. v. *Urna*.

⁴⁸ A *C*[.f. / ... *feced*] = ‘*C*[fia / ... készített (engem)]’ esetében tehát vagy *C*-kezdetű névvel történő filiáció megadással számolhatunk (pl. *Gai filius*), vagy a *duo nomina* értelmében egy praenomenből és nomen gentiliből álló névvel (vö. pl. a *Lapis Satricanusun* említett *Poplios Valesios*).

⁴⁹ A felirat értelmezéséhez és latin jellegéhez vö. *D. Silvestri*: I più antichi documenti epigrafici del latino. in: *E. Campanile* (ed.): *Caratteri e diffusione del latino in età arcaica*. Pisa 1993. 97–118; 106 sk. és *H. Rix*: Eine neue frühsabellische Inschrift und der altitalische Präventiv. *ZVS* 111 (1998) 247–69; 251. 20. jegyz. (Rix i. h. szerint a *Tita(s)* végén ott az *s*, csak a rákövetkező *V*-vel ligatúrába írva.) Rájuk támaszkodva latin feliratként értelmezi a Tita Vendia-feliratot *J. Clackson – G. Horrocks*: *The Blackwell history of the Latin language*. Oxford 2007. 29. *M. Hartmann*: i. m. 32 szerint e felirat faliszki nyelvüként is értelmezhető, kül. ha bebizonyosodik, hogy a *m]ed* végén nem [D], hanem /f/-et jelölő faliszki ↑ állna; értelmezése azonban nem meggyőző, vö. *D. Urbanová* recenzióját Hartmann könyvéről, *Philologia Fenno-Ugrica* 10 (2004) 121–127; 122.

⁵⁰ A felirat latin jellegéhez vö. *R. Wachter*: i. m. 369.

ba visszatérni, annyit mindenféleképpen elégedetten rögzíthetünk: negyed századdal a *Lapis Satricanus* felfedezését követően Satricum romjainak feltárói ismét jelentős nyelvemlékkel, a *Cupa* avagy *Urna Satricana* feliratával örvendeztették meg a latin nyelvtörténet kutatóit.

SUMMARY

ADAMIK BÉLA
E-mail: badamik@t-online.hu